

esküjének ereje, szolgálati hűségének elve is megingogjon. A kísértés — egy volt iskolapajtásának, most a hazard forradalmi párt ágensének személyében — már résen is áll, hogy a belső földrengés okozta repedésbe vágja csákányát: a trónjától megfosztott uralkodó család sarja, Waldemar herceg, ez éjszakán itt fog átrobogni a főváros felé, hogy magát monarchista államsíny útján megkoronáztassa. Ha Bergen a vonatot kisiklatja, a forradalom ragadhatja magához a hatalmat! A sátán a kísértés hegyéről festegeti elé a hírnév és boldogság távlatát és Bergen (ez a regénynek lélektanilag legfinomabb fordulata) — vállalja is a kockázatot, de *nem* ezekért a káprázatokért: a lelki *nihil* szédülete kapja magával. — «Megteszed?» — kérdi végül a bujtogató. — «Meg!» — «Meggyőződésből? Pénzért?» — «Nem!» — «Karriert akarsz?» — «Nem!» — «Hát miért?» — «*Örületből.*» S ebben a pillanatban már kétségtelenül tudjuk, hogy — nem teszi meg. A regény utolsó lapjain az író szinte másodpercekre kiterjedő pontossággal követi a lázadásba kergetett, de tudattalanul minden idegével e lázadás *ellen* lázadó agyvelőben az etikai ítéletek, lelkiismereti parancsszavak, élmény- és hangulatemlékek kétségbeesett ellenjátékát a semmiféle emberi és egyéni összeroppanás által meg nem okolható polgári és szolgálati becselenséggel szemben. A döntő pillanatban a «díszszolgálat» minden külsőségével tiszteleg az áthaladó különvonatnak s azután — elhull a becsület mezején: nem az «örület» végez vele, hanem az életideállá magasodó józanságnak amannál erősebb indulata. «Látni akarok!» — kiáltja. «S feküdt az éjszakában haptákban, fehérkesztyűsen, karján szolgálati szalag, lámpa a balján, mellén medália — és nem látott többé.»

A regénynek ezt a tragikai magvát az aprólékos környezetrajznak poin-

tillista tarkasága burkolja. A Kék Szarvasbeli bankett előkészületeinek és lefolyásának bemutatása teljes erővel működésbe helyezi Török Sándor legsajátosabb írói ösztönét: Le Sage ördögének módjára felbillenteni a háztetőket a kisemberi életsorsok felett. E perigordi sokfő társaságban is ez a nyugtalan fényszórókéve villan rá elhantolt «előélet»-ekre, folyamatban lévő apró idillekre vagy feszélyezett-ségekre. Mindez a novellaíró aprószeres tollára vall, a megfigyelés éles-ségét s a megfigyelték ironikus értékesítésének számottevő készségét mutatja s csak helyenként töri át az írói önfegyelmézést gátját az ujságkarcolat efemer könnyűsége felé, ahol a fintor érezhető célzatossága a szuverén írásművészet rovására ütközik elő.

De a még tökéletesen meg nem tisztult felszín mélyén ebben a teljes becsvággal és az igazi művészet morális komolyságával megírt regényben a fődolgoz biztos megragadása, drámai tömörségű megmintázása a kényes igényű kritikának fenntartás nélküli megbecsülésére számíthat. A lelki «komplexusok» mai divathulláma — nem minden számítás nélkül — szinte kizárólag a nemiség tágas árterületét önti el. Török itt egy kevésbé divatos, de nem kevésbé mély réteg felé tör, melyben a lelkiismeret és becsület válságai morajlanak. Kisember-hőséről a banketten ezt mondhatja: «rólad meg lehetne mintázni a szolgálati hűség szobrát». Maga elé is feladatul ezt a plasztikai alkotást szabta s legszebb dicsérete, hogy a kitűzött célt becsülettel meg is valósította.

Rédey Tivadar.

Móricz Zsigmond: Rokonok. (Regény. Athenaeum.)

Móricz Zsigmondnak négy igazán «lelkéből lelkezett» regényfigurája van: Bethlen Gábor, Báthory Gábor, Károlyi Zsuzsánna és Báthory Anna. Ezzel azonban korántsem akarjuk azt

állítani, hogy Móricz teremtőművésze csupán e négy «öntőforma» produkciójára terjedt s hogy az alkotás nála nem jelentene többet, mint néhány kész agyagmintába sísteregteni a képzelet kialakulatlan, gőzölgő maszszáit. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy Móricz azért emelte volna ki az erdélyi történelem e négy alakját, mert egyéniségüket, egymáshoz és a világhoz való viszonyukat alkalmasnak vélte valamilyen örök emberi konfliktus ábrázolására : ez a megtalálás semmiesetre sem volt véletlenszerű, de nem is tudatos. Mélyebben, mélyebbről, valahogy végzetesen és szükségsszerűen született ez a négy ember. Csak az analízáló lélekkutatás bizonyos irgalmatlan, szinte viviszekciós módszere deríthetné fel (vagy még az se), miért kellett születniök ; miért bukkannak fel újra változott alakban ; miért kísértének éveken, sőt évtizedeken át ; miért nem tud az író megszabadulni tőlük és tragikus konfliktusaiktól.

A négy ősfigura közül egyedül a Bethlen Gábor alakja az, mely legtöbbet veszt az eredeti vonalaiból ; egészen tisztán, élesen természetszerűleg csak a történelmi regényben fénylik : itt Bethlen még annyira nagy, annyira monumentális ember, hogy csak győznie lehet s éppen ezért a «nagy fejedelem» ügye sohasem lobbant tragikus tűzvészé, a hamu alatt parázslék csupán . . . De a későbbiekben, a kis-Bethlen Gáborokban már csak az ősi akarat van meg s a tömérdék jószándék. Tenni azonban nem tudnak, a kivitelhez nincs elég erejük. Tipikusan neuraszténiás ábrándozók ezek, hamar fáradók, képzelődők, bátortalanok : olyan körülmények között, ahová az író állította őket, logikusan nem is következhetik egyéb, csak a tökéletes összeomlás.

A Bethlen Gáborok végzete azzal indul, hogy váratlanul magas polcra kerülnek s mialatt ők maguk ezt az új

állapotot, a közügyeknek ezt a kavarzó viharzását természetes elemüknek érzik s szinte boldogok, hogy végre cselekedhetnek, alkothatnak, a családi életük megroppan. Az asszonyok, a Károlyi Zsuzsannák, levethetetlen, szívós determináltságuknál fogva nem követhetik urukat a jövő veszedelmes útján, megmaradnak egyszerű feleségnek, tevékenykedő családanyáknak, a Károlyi Zsuzsannákban nincsen «stílus» : ezek az asszonyok sohasem lehetnek uralkodónők. Itt már a két ember élete menthetetlenül ketté vált. Tragikus hasadás ez, mert mind a ketten a jót akarják, a tisztát, a helyeset és nem lehet másképp . . . A férfi körül már morajlik a harc, százfélé kell vágnia s otthon egy fagyos, elégedetlen, bánatba merevült asszony. Mit tegyen, mit tegyen ? Rengeteg a baj ebben a parányi országban. Itt a török, a német, itt a nép tengernyi sebe s itt vannak ezek a mohó és szomjas oligarchák. A Bethlen Gáborok nehéz, sűrű, paraszti emberek s gyűlölettel és irigykedve ámulnak az olyan nagyszerű, könnyű urakon, amilyen Báthory Gábor is volt s így a kétféle ember élete, sorsa, lelkisége tépheetlenül szálakkal tapad egymásra : emez mintegy vetülete, Pirandello-i képmása az előbbeninek. Mert a Bethlen Gáboroknak éppen az a katasztrófájuk, hogy különb ember létükre olyanok szeretnének lenni, mint a Báthoryak. Utolsó állomásuk ezen a sikamlós, vergődő úton az asszonyi projekció : Anna. A bűn. A soha nem szűnő sóvárgás, a titkos és tiltott szerelem zsongító, szerencsétlen boldogsága.

Talán nem tévedünk egészen, ha a Rokonok központi problémájában is ezt a Károlyi-Báthory-Bethlen-komplexust sejtjük. Mert Zsarátnok, ez a kilencvenhatezer lakosú alföldi municipium, maga egy kis ország, külön politikával, közügyekkel, néppel, adóval, oligarchiával ; s a kis törékeny, öreg polgármester holmi váradi basa,

akihez Kopjáss-Bethlen, az újdonsült főügyész, kényszerűségből udvarolni jár. S nem oligarchák-e a Kardicsok és a Boronkayak (talán még mohóbbak, sűrűbbvérűek, mint őseik), akiket ez a szegény, jószándékú főügyész meg akar törni, meg akar fékezni? Ehhez a harchoz azonban nem elég a jószándék. Aki itt győzni akar, annak a Bethlen Gáborok erejével és bátorságával kell bírnia s Kopjáss Pistában ez nincs meg. A nagy fejedelemnek is vannak homályos üzletei: ilyen a Báthory-ládák ügye; csakhogy Bethlen azok közé a zsenik közé tartozik, akik, ha kell, karddal vágják ketté a gordiusi csomót. Igaz, hogy a cél még nem szentesíti az eszközöket, de a legtisztább célnak is lehetnek ferde útjai. Az erdélyi fejedelem tudja ezt és nem tétovázik, mikor rá kell lépnie ezekre az egyenetlen utakra. Nála a személyes érdekek mindig egyeznek az államrezónnal. Kopjáss Pista ehhez a megoldáshoz nem elég Übermensch. Míg a bordjászó visszaéléseket irtaná, maga is hasonló panamámba bonyolódik és kitöri a nyakát.

Ezzel a külső tragédiával párhuzamosan gördül Kopjáss főügyész belső drámája. Felesége, a Károlyi Zsuzsannának örökfanyar arcával űzi a végzetes Báthory-kastélyba, a másik asszonyhoz, Annához, akit itt, ebben a regényben, Szentkálnay Magdalénának hívnak. S mintha csak Móricz hiánytalan antithézisét akarná megmutatni a Bethlen-kompozíciónak: Kopjáss ebben a viadalban is alulmarad. Nincs hova fordulnia többé, pusztulnia kell... (Érdemesnek véljük megemlíteni, hogy azokban a jelenetekben, amikor Kopjáss a két asszony között vergődik, szinte kísértetiesen egyazon szavak törnek fel az íróból, mint történelmi regényében.)

S talán más szempontból sem egészen véletlen, hogy a Rokonok olvasása közben Móricz történelmi figurái idéződnek fel bennünk. Ha igaz az,

hogy a történelem az emberi szenvedések monstre-regénye, vajjon követelheti-e magának kor kiáltóbb joggal ezt a meghatározást, mint éppen a miénk. S a Rokonok felveti a kérdést, történelem-e hát ez a könyv vagy csak torzító tükör, pamflet: mert az írói művészet életet és levegőt bűvöl belé; ám ez a levegő annyira nyomasztó és ez az élet sokszor olyan elviselhetetlen, hogy nem egyszer kell elmenekülnünk a jótékony kétkedésbe: Úristen, lehetséges volna, hogy ennyire nyomorultak, ennyire gonoszak legyünk?

(Kaposvár.) *Szakáts László.*

Zsindely Ferenc: Isten szabad ege alatt. (Franklin társulat kiadása.)

Turgenyev híres könyvét: «A vadász emlékiratai»-t juttatja eszünkbe Zsindely Ferenc gyönyörű kötete. De amíg Turgenyev a «negyvenes évek» Oroszországaról ír, ahol politikáról nem volt szabad szólni, mégis mindenki, bármit tett is, csak arra gondolt, míg az ő rajzainak, bármily ártatlanoknak látszanak is a mai olvasó szemében, akár az orosz föld költészetét sugározták is ki, akár alázatosságba tört, nyomorult parasztokról, fásultszívű kisbirtokosokról, félkézkmár gazdatisztekről, minden hájjal megkent csinovníkokról szólnak is, mindig volt valamely humanisztikus célja, addig Zsindely Ferenc könyvének minden sorából csak a költő beszél és ragyog ki, az istenáldotta, elragadtatott költő, aki rajongva imádja a természetet minden megnyilvánulásában; aki boldog, hogy erdőt, rétet, patakot, fát, virágokat, felhőket, csillagokat, állatokat lát, imádatában oly közel hajol hozzájuk, amely közel csak lehet, a lelkébe emeli és onnan nyújtja át szeretetével körülmelentve őket.

De bár a szeretet csodákra is képes, csodának sok, élvezetnek kevés volna, ha csupán ezt kapnók ebben a tizenyolc éves kötetben. Ám ezt alkal-